

L'arqueologia medieval a la Universitat de Barcelona:

L'aportació i el llegat del Dr. Riu

ANYS ENRERE ES VA CONVERTIR en un tòpic repetir que l'arqueologia medieval era una disciplina relativament nova a Catalunya. De fet, si comparem la recerca arqueològica efectuada per als períodes prehistòric i protohistòric i clàssic, cal acceptar que l'arqueologia medieval era pràcticament inexistent arreu de l'Estat, amb alguna incursió procedent –en general– del món de la baixa romanitat. Avui en dia, la situació ha canviat radicalment: l'arqueologia medieval s'ha guanyat a pols el dret a l'existència i ja no és un simple apèndix del món tardoromà i paleocristià, un complement per a la història de l'art o una curiositat per als especialistes en història medieval (OLLICH 1980). Per a aconseguir això, ha calgut tant el reconeixement dels propis arqueòlegs, com els dels medievalistes clàssics, ambdós acostumats a identificar la Història Medieval només amb els documents escrits. Ha cal-

gut un canvi total de mentalitat, acceptant una revisió de la interpretació històrica realitzada fins ara.

La pròpia existència de l'assignatura «Arqueologia Medieval» que es va implantar fa pocs cursos amb el nou Pla d'Estudis de la Universitat de Barcelona (UB), testimonia el canvi en el concepte i ús del terme *Història Medieval* i alhora implica una demanda social i un interès per aquesta matèria. I aquí és on cal fer constar el paper jugat i l'aportació feta pel Dr. Manuel Riu, catedràtic d'Història Medieval Universal de la UB, en defensa de l'arqueologia medieval, i la innovació que va suposar l'ús paral·lel de documents escrits i arqueologia en la interpretació de la història de l'edat mitjana.

Com a homenatge al Dr. Riu en el seu darrer curs de docència a la Facultat de Geografia i Història de la UB, voldríem fer un repàs de la tasca realitzada a la nostra universitat a través de la seva trajectòria docent

i de la seva recerca en arqueologia medieval: des de la direcció i participació en excavacions arqueològiques, fins a la difusió en cursos i seminaris, màsters i postgraus, i publicació de revistes especialitzades. Però, sobretot, i com a deixebles del Dr. Riu, voldríem agrair-li la seva capacitat d'ensenyar i de transmetre l'interès per una matèria que ni tan sols era reconeguda a casa nostra i que només ell ha sabut defensar al llarg de tants anys, fins a crear i consolidar el que s'anomena l'escola d'arqueologia medieval de la Universitat de Barcelona.

L'arqueologia medieval: concepte teòric o base pragmàtica?

L'arqueologia medieval no va tenir un començament fàcil a Catalunya. D'entrada, ningú no reconeixia la seva existència, ni la necessitat d'emprar testimonis materials per a una època «històrica». Era un raonament simple: per què cal excavar si ja comptem amb documents escrits? En un món acadèmic tancat als arxius i abocat a la interpretació historicista d'escrits eclesiàstics, la proposta del Dr. Riu era massa ariscada i potser massa difícil: usar documents i arqueologia. Han hagut de passar uns quants anys per a entendre el plantejament de fons i arribar a un nou concepte de la història medieval.

Perquè l'arqueologia obria un nou concepte en el camp de la historiografia medieval: l'ús de dades empíriques analítiques i la seva contrastació amb les dades obtingudes a través de les fonts escrites. Això va obligar a revisar els paràmetres emprats fins ara en història medieval: demografia, urbanisme, construcció, tecnologies de producció, dieta alimentària, són alguns camps

Antic poblat de Palomera, a Saldes. R. VILADÉS

d'estudi que han ampliat i aprofundit els seus coneixements mercès a l'arqueologia medieval.

L'arqueologia medieval va començar com a disciplina científica al centre i nord d'Europa: Anglaterra, Alemanya, França, Polònia, tenen les seves escoles universitàries i els seus instituts especialitzats des de final del segle XIX o començaments del segle XX. Tanmateix, això no és pas un mèrit, si considerem que la pràctica inexistència de documentació escrita per als primers segles medievals en aquests

Per això la simbiosi Dr. Castillo–Dr. Riu va donar fruit. Entre els anys 60 i 70 van començar les prospeccions sistemàtiques per al zona de Berga i del Lluçanès, on van localitzar, a més de masos medievals, els primers indicis de fortificacions carolíngies dels segles VIII-IX (RIU, 1962). Aquesta teoria en concret, que defensava l'existència d'unes torres de fusta encaixades a la roca, que guardaven la frontera dels francs amb al-Andalus, i basada en les restes d'encaixos i retalls a la roca, i forats de pal, va ser rebutjada per la comunitat

Castell de Mataplana, a Gombbrèn, una altra excavació del Dr. Riu. R. VILADÉS

països, reduïa la informació a les dades obtingudes a través d'excavacions arqueològiques. Exactament el cas contrari del que passava a Catalunya, un país amb una riquesa tan gran de documents escrits, que no calia ni excavar.

La idea del Dr. Riu tenia un promotor: el Dr. Alberto del Castillo, prehistoriador i catedràtic de la Universitat de Barcelona, que va redirigir la seva recerca cap al món medieval i va orientar així el Dr. Riu cap al que seria una de les seves especialitzacions posteriors. Lavantatge d'un prehistoriador era que es plantejava les possibles restes materials, els indicis sobre el terreny, i analitzava les dades com un arqueòleg, pragmàticament, sense simbologies artístiques ni concessions estètiques. Lavantatge d'un medievalista era la interpretació prèvia de les fonts escrites i la possibilitat de contrastar-les amb les dades arqueològiques.

científica de moment. Com en tantes altres coses, el Dr. Riu es va avançar: encara no s'havia inventat el terme arqueològic que es defineix com a *evidència en negatiu*.

Descobriments posteriors i una anàlisi del paisatge de la zona de la repoblació i primera frontera, demostren la validesa de la teoria inicial. En aquestes zones també s'hi troben sepultures antropomorfs excavades a la roca, del tipus que el Dr. Castillo havia batejar com a *olerdolanes*. Fins aquell moment estaven envoltades de la més absoluta imprecisió cronològica, i cal que reconeguem al Dr. Castillo i al Dr. Riu l'atribució d'aquestes tombes als segles IX-X (CASTILLO, 1968), cronologia confirmada per excavacions posteriors a d'altres jaciments, tant a Catalunya com a la resta de l'Estat.

La formació del Dr. Riu com a arqueòleg va íntimament lligada,

doncs, a la persona del Dr. Alberto del Castillo i a un grup de prehistoriadors, com Pere de Palol i Joan Maluquer, amb qui començà a relalitzar prospeccions i excavacions arqueològiques.

La recerca en arqueologia medieval: on i per a què?

La recerca arqueològica medieval efectuada pel Dr. Manuel Riu es reparteix al llarg dels anys en tres grans espais geogràfics, relacionats amb la seva activitat docent i els seus interessos com a investigador: la zona del Castella-línia del Duero, Andalusia i Catalunya.

1) Castella i la línia del Duero (Soria, Burgos, Logroño)

Al llarg dels anys 60 i fins a la mort del Dr. Castillo el 1976, el Dr. Riu i gent de la UB vinculada a ell van participar en prospeccions successives i excavacions a l'àrea preferi-

da pel Dr. Alberto del Castillo: la línia de la repoblació castellana, seguint el curs del Duero per les províncies de Soria, Burgos i Logroño. Els jaciments arqueològics medievals de Palacios de la Sierra, Duruelo, Revenga, Cuyacabras, Salas de los Infantes, Cueva Andrés, i un llarg llistat, van ser excavats estiu rere estiu en campanyes d'excavació successives on participaven alumnes de la Universitat de Barcelona juntament amb especialistes del país.

Les publicacions del mateix Dr. Castillo i dels seus deixebles (Esther Loyola, Josefina Andrio) van permetre conèixer des de l'estructura de poblats, abandonats a mesura que avançava la línia de la frontera, fins a necròpolis de tombes antropomorfs excavades a la roca, passant per eremitoris i altres restes que corresponen a l'alta edat mitjana de Castella. En aquell moment, molts estudiants de la UB vam tenir la sort i l'oportunitat de treballar amb el Dr. Castillo.

2) Andalusia

Quan l'any 1967 el Dr. Riu va tornar a la Universitat de Barcelona des de la seva càtedra de Granada on havia ensenyat des del 1962 fins al 1966, deixava enrere un grup d'alumnes i deixebles a Andalusia, amb qui havia iniciat una sèrie d'excavacions i prospeccions sobre el terreny i amb els quals tornaria a col·laborar anys més tard excavant diversos jaciments medievals.

Al llarg de les dècades dels anys 70 i 80, el Dr. Riu i el seu equip català format per professors i estudiants de la UB van treballar a llocs com els poblats de Busquistar o de Marmuyas, La Torrecilla, Los Bermejales, tots ells situats a les províncies andaluses de Granada, Málaga i Almeria. També hi participaven equips de les Universitats de Málaga i Granada, així com arqueòlegs de l'Institut de la Cultura Material de Varsòvia (Polònia), amb què es van iniciar una sèrie d'intercanvis amb estudiants. Les recerques en aquests jaciments andalusos estaven centrades, sobretot, a excavar poblats medievals abandonats, situats enmig de les muntanyes de la Sierra de Málaga, entre Málaga i Granada. La seva excavació va permetre conèixer els sistemes de vida, tecnologia, planificació urbanística i aspectes de la vida quotidiana del poblament

Interior de la rotonda amb el Martyrium, a Sorba. M. ESCOBET

rural andalusí abans de la reconquesta cristiana.

3) Catalunya

Evidentment, és a Catalunya on s'ha centrat majoritàriament l'activitat arqueològica del Dr. Riu, des dels anys 60 fins a l'actualitat. Es fa difícil esmentar les excavacions arqueològiques dirigides pel Dr. Riu, i per això ens limitarem a un llistat de les que creiem que han estat –al menys per a nosaltres– més significatives: Sant Llorenç de Morunys, monestir de Sant Sebastià del Sull (Saldes, el Berguedà), Mas de la Creu de Pedra, Roc de Palomera, Sant Esteve de Caulers, el *martyrium* de Sorba, poblat abandonat de Sant Miquel de la Vall (el Pallars Jussà), castell de Mataplana (Gombrèn, Ripollès).

Així, doncs, el Dr. Riu ha afrontat l'arqueologia medieval des d'una diversitat d'aspectes: poblats alt-medieval abandonats, masos, tallers i forns de ceràmica, eremitoris, esglésies, monestirs, necròpolis. Les seves publicacions són un reflex de la seva recerca arqueològica, i es fa gairebé impossible de reproduir les cites dels més de 700 articles que ha escrit fins ara, a part dels llibres. Cal fer constar que, a diferència d'altres investigadors i arqueòlegs, el Dr. Riu és un

escriptor prolífic i mai ha deixat una excavació per publicar.

Un altre aspecte a considerar són les excavacions arqueològiques dirigides per gent formada amb el Dr. Riu a la UB i directament vinculada amb el seu equip, actualment amb projectes de recerca on participen alumnes i professors del Departament: jaciments en curs d'excavació a l'actualitat com l'Esquerda, Vic, els masos del Collsacabra a Osona, València d'Àneu i la Fabregada al Pallars Jussà, el castell de Mur i Sant Martí de les Tombetes, són dirigits per deixebles del Dr. Riu i depenen del programa d'arqueologia del Departament d'Història Medieval de la UB.

El contacte amb grups de recerca estrangers va començar aviat: a més de l'Institut de la Cultura Material de Varsòvia, a Polònia, des dels anys 80 el Dr. Riu va iniciar un projecte sobre arqueometria aplicada a les ceràmiques medievals on participava el CNRS francès i la Universitat d'Aix-en-Provence. I des del 1991 s'està duent a terme l'Esquerda, i en conveni amb el centre de recerca anglès Butser Ancient Farm, un projecte innovador sobre l'aplicació de l'arqueologia experimental als conreus i construccions medievals. Darrerament, el Grup de Re-

cerca d'Arqueologia Medieval i Postmedieval (GRAMP) de la UB, que reuneix diferents especialistes i arqueòlegs del Departament i que dirigeix el Dr. Riu ha rebut el qualificatiu de Grup de Recerca de Qualitat per part de la Universitat de Barcelona i de la Generalitat.

La docència en arqueologia medieval: com i per a qui?

La classe de doctorat «Problemática y testimonios de la repoblación» que va impartir el Dr. Alberto del Castillo fins a l'any 1975 era l'únic rastre d'arqueologia medieval que es podia trobar a l'ensenyament universitari d'aquells moments a Catalunya. Com hem dir abans, ara la situació és totalment diferent i l'alumne pot triar entre diferents assignatures que l'introdueixen al món de l'arqueologia medieval: Arqueologia Medieval, Tecnologia Medieval, Cultura Material i Registre Arqueològic a l'Edat Mitjana, són assignatures que formen part del Pla d'Estudis actual de la UB, a més dels programes de Doctorat que sempre inclouen alguna matèria referent a aquesta matèria.

La situació, tanmateix, no sempre ha estat així, i hi ha hagut etapes amb un buit absolut. A partir del 1984, el Dr. Riu va començar a organitzar un curs especialitzat en arqueologia medieval al CSIC de Barcelona, on cada any i en forma de conferències es plantejaven diferents problemàtiques de l'edat mitjana amb un denominador comú: l'arqueologia. Des del Departament i en vinculació amb el Dr. Riu es van organitzar també unes Jornades d'Arqueologia Medieval, on cada any s'exposaven les darreres excavacions i novetats arqueològiques d'època medieval. La demanda va anar creixent fins que va ser necessari organitzar màsters i postgraus en Arqueologia Medieval, sempre amb bona afluència d'estudiants.

Les publicacions són un bon reflex de la recerca i la docència efectuades, i en aquest sentit l'obra del Dr. Riu és immensa. El seu interès per la metodologia arqueològica el va portat a fer traduir un manual francès sobre Arqueologia Medieval (1980) i ampliar-lo amb la seva aportació respecte el nostre país, que ha estat i és encara una obra de referència per a qualsevol estudiant. De la resta de la seva obra divulgadora, només remarcarem que és el

fundador i director de la revista del Departament *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, amb especial preocupació pels temes arqueològics, i amb tres annexos sobre necròpolis, ceràmica i fortificacions.

Darrerament, el GRAMP està publicant una sèrie de monografies arqueològiques (Mataplana, la Fabregada, l'Esquerda, processos ceràmics) que reflecteixen la tasca docent i de recerca efectuada pels equips que dirigeix el Dr. Manuel Riu. El 1998, el GRAMP va organitzar el I Simposium d'Arqueologia Medieval en homenatge al Dr. Manuel Riu, que va tenir lloc a Berga del 26 al 28 de març. Com a arqueòlegs medievalistes i alumnes del Dr. Riu, esperem poder continuar amb el gran llegat que ens deixa i rebre d'ell el recolzament i la mateixa empena durant molts anys.

Bibliografia

(nota prèvia: la bibliografia que segueix és la que s'esmenta al text. Cal advertir, però, que no pretén ser una bibliografia exhaustiva ni completa de l'obra publicada pel Dr. Riu, de dimensions considerables i fora de l'abast d'aquest article)

ACTA HISTORICA ET ARCHAEOLOGICA MEDIAEVALIA (1980-1998,) revista del Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona, 19 vols. Publicats.

CASTILLO, Alberto del (1968): «Cronologia de las tumbas llamadas "olerdolanas"», a *IX Congreso Internacional de Arqueología* (Merida 1968), pp. 835-845.

OCAÑA, M. (1998): *El món agrari i els cicles agrícoles a la Catalunya Vella* (s. IX-XIII), (tesi de Llicenciatura 1994), Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval (col. Documenta, 1), Barcelona, 136 pp.

OLLICH, I. (1980): «L'arqueologia medieval a Catalunya», a *l'Avenc*, núm. 24 (feb. 1980), pp. 62-67.

OLLICH, I. (Coord.); BLANCAFORT, F.; CABALLÉ, A.; COSTA, R.; ESPONA, P.; MARTÍ, J.; OCAÑA, M.; REYNOLDS, P.J.; RINCÓN, M.A.; RIU, M.; ROCAFIGUERA, M.; SERRAT, D. (1998): *Experimentació arqueològica sobre conreus medievals a l'Esquerda, 1991-1994* (DGICYT PB90-0430), Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval (Col. Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 3), Barcelona, 253 pp.

PADILLA, J. I.; VILA, J. M. (1998): *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*, Universitat de Barcelona, Grup de Recerca d'Arqueologia Medieval i Postmedieval (GRAMP-UB) Dep. Història Medieval (Col. Monogra-

fies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 4), Barcelona, 272 pp.

Reports de la Recerca a Catalunya. Història. (1998): Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 32 pp.

«Recerca en Arqueologia» (1996) a *Activitat Científica*, monogràfic de recerca arqueològica, núm. 8, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona 66 pp.

RIU, M. (1962): «Probables huellas de los primeros castillos de la Cataluña carolingia», *Revista San Jorge*, 47 (juliol 1962), Barcelona, pp. 34-39.

RIU, M.; DE BOUARD, M. (1980): *Manual de Arqueologia Medieval. De la prospecció a la historia*, ed. Teide, Barcelona.

RIU, M. (coord.) (1982): «Necròpolis i sepultures medievals de Catalunya», annex 1 d'ACTA/MEDIAEVALIA, 222 PP.

RIU, M.; (coord.) (1984): «Ceràmica gris i terrissa popular de la Catalunya medieval», annex 2 d'ACTA/MEDIAEVALIA, 265 pp.

RIU, M. (coord.) (1986): «Torres, guaites i castells de la Catalunya medieval», annex 3 d'ACTA /MEDIAEVALIA, 274 pp.

RIU, M. *L'arqueologia medieval a Catalunya*, ed. Els llibres de la Frontera (Coneguem Catalunya, 28), 177 pp.

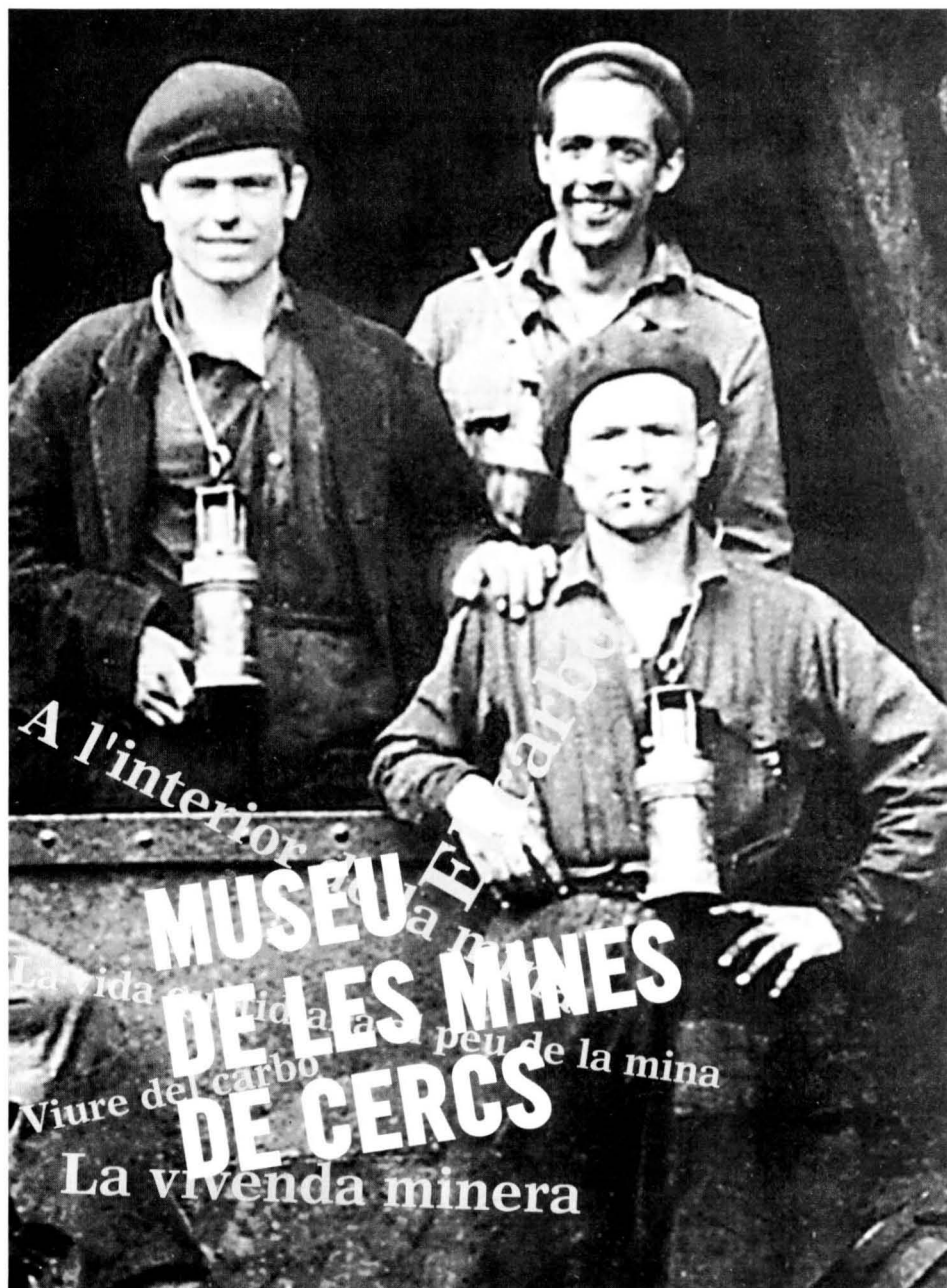
RIU, M. i altres (1994): *El castell de Mataplana. L'evolució d'una fortificació senyorial (s. XI-XV)* (Gombrèn, Ripollès). *Treballs arqueològics entre 1986-1993*, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval (Col. Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 1), Barcelona, 84 pp.

RIU, M. (1997): «La arqueologia medieval en la Espanya cristiana: estado de la cuestión», a *Bollett de la Societat Arqueològica Lul·liana*, Palma de Mallorca, pp. 7-16.

SANCHO, M. i altres (1997): *Ipsa Fabricata. Estudi arqueològic d'un establiment siderúrgic medieval*, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval (Col. Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 2), Barcelona, 182 pp.

Imma Ollich i Castanyer

Grup de Recerca d'Arqueologia Medieval i Postmedieval (GRAMP-UB)
Professora Titular de la Universitat de Barcelona

Fins el 30 de setembre de 1999, obert tots els dies de 10 a 18 h.
A partir de l'1 d'octubre nou horari d'hivern,
de dimarts a diumenge d'11 a 14 h.
Visites concertades per a grups.
Tels. informació: 93 824 81 87 i 93 824 80 00.